

Художествената образност на стихотворението, родила се от завихрени в изтънчената душа на талантливия поет силни чувства и големи идеи, носи всички белези на съвършенството – като се започне от композиционната постройка и се стигне до музикално му звучение. Макрокомпозицията (общата постройка) на “Заточеници” е изградена от пет осемстишни строфи, разположени в абсолютна симетричност спрямо идейния център на творбата – третата строфа. Микрокомпозицията (строежът на строфите и на стиховете) се отличава с изящна изчистеност на формите и пленителна ритмомелодическа организация, която е в единство с идейно-образното и емоционалното движение.

За силната въздейственост на творбата особено много допринася майсторски използваният от автора образен паралелизъм – природният пейзаж не е просто декор на разиграваните човешки съдби, той същевременно е друга тяхна проекция. Пейзажът изцяло се сплита с тях, той е своеобразно космогонично преобразуване на чувствената и мисловна енергия, излъчвана от сборния лирически герой на елегията – отвежданите в заточение поборници за свободата на измъчена Македония. В паралел са измененията на природния пейзаж и реалният ход на човешките преживявания – драмата на отплуващите завинаги от родните брегове заточеници поетът проследява в границите на преломния отрязък природно време на денонощието – “от зник-слънце” до мига, в който “простира нощта крилото си”, и в реалното пространство, очертано между безвъзвратно отдалечаващия се кораб и чезнещите “в мъгли далечно” “родни брегове”.

Първа строфа. Великолепният морски пейзаж, с който започва стихотворението, одухотворено пресъздаващ с ярка зрителна и слухова образност притихналата след буря морска шир, по която “с попътни тихи ветрове” “се носи леко” корабът със заточениците, има изключително важна художествена роля. Той е не просто материалност на реалното пространство, в което се разиграва човешката драма на заточениците, но и резонансна проекция на тази драма:

“От зник-слънце озарени,

алеят морски ширини;

в игра стихийна уморени,

почиват яростни вълни ...

И кораба се носи леко

с попътни тихи ветрове”

Трудно е да се обясни особената поетическа магика на този пей-заж. Тя може да се дължи:

първо, на необикновената му щрихова опростеност, сведена до “морски шири-ни”, “вълни”, “кораб”, “ветрове”;

второ, на изчистените му до крайност пространствено-действени про-яв-ле-ния: морските ширини “алеят” “от заник-слънце озарени”, яростните въл-ни “по-чи-ват” “в игра стихийна уморени”, корабът “се носи леко” от “попътни тихи ветрове”;

трето, на неповторимо образното му пресъздаване, постигнато с ярки епи-тети, представящи доведени до състояние качествени характеристики: “за-ник-слън-це”, “озарени”, “стихийна”, “тихи”, сред тях и метафоричните “умо-рени”, “ярос-т-ни”, “попътни”;

четвърто, на чувствената му настройка и мелодичност, за които твърде много до-принася умело използваната звукова живопис – всеки стих звучи със свой емо-ци-онално-музикален мотив:

• в първия стих “от заник-слънце озарени” алите-ра-ци-ята на [н] създава усещане на

романтична загадъчност;

- в следващите три стиха подборът на думи със специфично редуващи се широки и тесни гласни 11 : 14 [а - (6), о – (4), е – (2) : и – (11), у – (1), ъ – (2)] ни кара да чуваме преми-налите в състояния отзвучали действени прояви на морето и вълните (“алеят морски ширини; / в игра стихийна уморени, / почиват яростни вълни”);

- в петия и шестия стих асонансът на гласна [о], налична в пет от думите, поражда чувство за безвъзвратност и емоционално-образно подготвя мотива за страданието (“и кораба се носи леко / с попътни тихи ветрове”).

пето, освен всичко това обаче несъмнено поетическото въздействие на на-чал-ния пейзаж се крие и в неговата “втора проекция”, в това, че е пейза-жен двой-ник на човешките съдби – в него иносказателно присъства покъртител-ната дра-ма на заточениците (уморени от играта на историята, след безплодни борби за освобождение на Македония, нейните поборници завинаги се прощават с родните брегове, озарени от заника на слънчевата си мечта да видят земята си свободна).

Последните два стиха на първата строфа видимо материализират и извеж-дат на преден план същинския лиричен герой – заточениците, когато от изтерза-ни-те им души се откъсва възкликът “и чезнете в мъгли далеко / вий, родни бре-го-ве”.

Едва сега читателят осъзнава, че морският пейзаж е видян през очите на заточениците от палубата на кораба. Затова е в такава пълна хармония с тяхната лична съдба.

До този момент взорът на заточениците е насочен напред към неизвест-но-то бъдеще, към което ги отвежда корабът, но идва мигът, когато те обръщат очи на-зад – да запечатат за последно в спомените си стопяващия се в далечината ро-ден пейзаж – чезнещите “в мъгли далеко” “родни брегове”.

И оттук нататък стихотворението се превръща в затрогваща изповед на зло-щастната съдба – едно естествено продължение на внушаваните от морския пейзаж чувства и

мисли. Затова и не случайно преходът синтактически се осъ-ще-ствява чрез съединителния съюз “и” в библейска му осмисленост: “и ко-раба се носи леко ...”, “и чезнете в мъгли ...”, “и вече нам за път обратен ...”.

Пейзажът вече е маркирал границите на затвореното пространство, в което ще тече животът на заточениците: напред – “заник-слънце”, назад – чезнещите “в мъгли далеко” “родни брегове”. Настъпва мигът, когато съзнанието започва да осъзнава тази страшна истина.

2.2. Втора строфа. Тя въвежда раждащото се предчувствие за без-на-дежд-ност и обреченост. Полъхва съмнението дали някога ще “удари час” “за път обратен”, намерило най-точен израз в наречието “едва ли”. Неговата смис-ло-ва натовареност с предпологаемост все още допуска като тлееща надежда и на дру-гата възможност.

Третият и четвъртият стих подготвят крушението на тази загатната на-дежда и мотивират идеята за илюзорността на реалния свят:

“вода и суша – необятен,

в ограда е света за нас!”

Единствен опорен ориентир в този свят, населен със “сенки върволица / на спо-мена един”, ще остане свидният образ на Родината, очертан в бленуваната ѝ ет-ни-ческа и географска цялост с Мизия, Тракия и Македония чрез три реки и три планини, които символизират и нейната историческа идентичност:

“А Вардар, Дунав и Марица,

Балкана, Странджа и Пирин

остават сенки върволица

на споменът един.”

В художествено-изразен план тук особена роля играят задпоставените епитети “върволица” и “един”, които подсилват чувството за безнадеждност. Мисълта за родината изцяло е обсебила душевния свят на заточениците – тази идея намира образна плът в израза “сенки върволица”.

2.3. Трета строфа. В нея неудържимо накупялата в душите на заточениците стихия от тежки мисли и горки чувства се отприщва и тази строфа се превръща в емоционален и идеен кратер на стихотворението. Тук изповедта стига върхната си точка – прозвучават като идеи и чувства най-горчивите разочарования и съжаления, които може да познае борецът за свобода:

• предателството: “Рушители на гнет вековен,

продаде ни предател клет”;

• несправедливата присъда: “служители на дълг синовен

осъди ни врага заклет ...”;

• недоизпълнен синовен дълг: “А можахме, родино свидна,

ний можахме с докраен жар

да водим бой – съдба завидна! –

край твоя свят олтар”.

Намерени са необикновено силни словесно-образни изрази на тези разочарования, които прозвучават и като своеобразни заклинания. Две от тях са изградени на основата на нравствените антитези: борба ↔ предателство, синовна служба ↔ вража присъда. Заточениците осъзнават значимостта на житейския си подвиг. Те с гордост се самоопределят като “рушители на гнет вековен” и “служители на дълг синовен”, но това още повече засилва душевните им терзания, защото стават жертви на “предател клет” и на “врага заклет”. Смесено и настроено изживяването чувства се предават и внушават чрез епитетите анти-тези, изведени в краестихна римова позиция “вековен ↔ синовен” “клет ↔ заклет”, като особено сполучливо авторът обиграва пост-позитивните едно-коренни епитети “клет – заклет”, в чиито семантични пластове присъстват смислите ‘жалък’, ‘презрян’, ‘прокълнат’, ‘изначален’.

Като контрапункт на тези разочарования идва прякото обръщение на заточениците към отечеството със сакралното “родино свидна”. Те дават израз на горчивото си съжаление за несбъднатата се възможност за “съдба завидна” – да доведат борбата си докрай и да се жертват пред нейния “свят олтар”. Тук чудесно е използвана деликатната условност на минало несвършено време чрез двукратна употреба на глаголната форма “можахме” – веднъж със значение за алтернативна възможност и втори път със значение на уверена възможност: “а можахме ...” – “ний можахме”. Сменена е и тоналността на епитетите – “свидна”, “завидна”, “докраен”, “свят”. Родината, борбата и личната съдба са ценностно осмислени от позициите на човека, обрекъл се на една велика идея – освобождението на своята родина:

“А можахме, родино свидна,

ний можахме с докраен жар

да водим бой – съдба завидна! –

край твоя свят олтар”

Моментният полет на страдалните души към неосъществената мечта за “съдба завидна” внася кратко емоционално-образно разведряване в елегията. В идейно-художествен план то има ключова роля. Чрез него със страшна сила се внушава драматичният контраст между реалност и мечта.

2.4. Четвърта строфа. Това връщане към реалността езиково умело е направено с противо-поста-вителния съюз “но”, изведен в началото на строфата. По същест-во той осмисля в плана на противоположността целия реален ход на съби-тията, а междуметието “уви” синкретично изразява горкия стон на душите в мига на безпощадната истина..

Ходът на реалното време става невероятно ускорен. Началото на строфата е наситено със задъхана динамичност – в първите три стиха четири глагола предават неотвратимостта на съдбата. Корабът “не спира”, “лети, отнася ни ...” – това са недовършените стонове на отчаяни души, погълнати сякаш от настъ-пи-лата нощ, чийто метафоричен образ е въведен с глагола “простира”: “Про-стира / нощта крилото си”. Така реалното време стига своя предел – нощта – и тя се превръща във вечното време, отредено от съдбата на заточениците.

В мига, когато думите на отчаяние не стигат, когато душите на заточени-ците отпадат от безсилие, идва умело подготвеният природен и психологи-чес-ки мотив на нощта. Поетическият ѝ образ е необикновено сполуч-лив. Нощта нас-тъп-ва като последвало състояние на природното време и като оли-цветворена зло-щастна орис на заточениците. Тези две образни начала се сли-ват в едно чрез одухотворената метафора “Простира / нощта крилото си” и чрез последвалите сетивно възприемаеми промени в пейзажния рисунък, видян и преживян от зато-чениците:

“и веч

едва се мяркат очертани

на тъмно-модър небосклон

замислените великани

на чутният Атон.”

Сякаш злокобна гигантска птица се спуска, закрива слънцето и огромните ѝ разперени криле покриват хоризонта. Картината е невероятно жива и впечатляваща. Образът на безвъзвратно загубената родина завинаги ще остане запечатан в душите на заточениците с миражното видение от стопяващите се далеко в мрака върхове на планината Атон. Със съвършен езиков усет е постигната тази картина – последен географски символ на родината става планината Атон, която е “чутният Атон”, върховете ѝ са “замислени великани”, които “едва се мяркат очертани” “на тъмно-модър небосклон”. Тук поетът е подбрал извънмерно силни по смисловите и експресивно-характеризиращите си възможности епитети в препозиция:

- архаизмът “чутният” внушава изведена от прастари дълбини историческа памет;
- чудната метафора “замислени великани” осмисля съдбата на заточениците като факт с вселенска значимост – и природата сякаш мъчително изживява тяхното страдание;
- великолепият сложен епитет “тъмно-модър”, вградил поетичната народна дума “модър” ‘син’, дооформя картината с ярка чувствено-сетивна обогатеност.

2.5. Пета строфа. Започнало с панорамен морски пейзаж, въвеждащ читателя в покъртителната житейска драма на заточениците, стихотворението завършва пряко с финалния акорд на тази драма. Душевното състояние на заточениците не се описва, а непосредствено се проявява в изповедта им във върховния момент на раздялата с родината – в мига, когато “за сетен път” към своя “изгубен рай” заточениците отправят “угаснал взор” и простират “ръце в окови”, за да прошепнат с “горчива скръб” –

“Прощавай, роден край!”.

Мъчителното безсилие и безпомощността на заточениците в този “сетен миг” езиково са разкрити чрез преходни глаголи, чиято действеност е “безпомощна” без глаголния обект и се материализира в него “обръщаме ...угаснал взор”, “прос-ти-раме ръце в окови”. Драматичната сила на мига е постигната с двукратна употреба на израза “за сетен път”. Обезсилените от мъка души на-ми-рат най-съкровени думи за отнетата им родина: “скъпи нам предели”, “наши-ят загубен рай”, за да се стигне до метафоричното емоционално обобщение:

“Горчива скръб сърца ни трови. –

Прощавай, роден край!”

Поетът е подбрал епитети, които не само смислово, но и емоционално-експресивно внушават чувствата на мъчително страдание по родината, на душевна покруса и безизходност: “сетен”, “горчива”, “накипели”, “угаснал”, “изгубен”, “скъпи”, “роден”.

Образът на родината, единствено владеещ мисловния, емоционалния и образно-споменния свят на заточениците, намира калайдоскопичноменящи се превъплъщения в техните видения. Той присъства във всяка строфа – вездесъщ и безкрайно различен като “сенки върволица” от “споменът един” за “родни брегове”, за “Вардар, Дунав и Марица / Балкана, Странджа и Пирин”, за родина “свидна”, за “свят олтар”, за “замислените великани / на чутният Атон”, за “скъпи нам предели”, за “изгубен рай”, за “роден край”. Ореол на светостта му е най-кървящата болка в душите на заточениците, изляла се в горчивото съжаление:

“А можахме, родино свидна,

ний можахме с докраен жар

да водим бой – съдба завидна! –

край твоя свят олтар.”

3. И в това е разковничето на магическата поетическа власт, която има стихо-творението “Заточеници” над душите ни – чрез него българинът постига инту-итивно търсеното си единение с родината. Разлъчван от нея от повратни съд-бини и политически произволи, той винаги е опазвал духовния й образ в сър-цето си, за да я възкресява физически отново и отново във времето, отредено от исто-рията.